

Fragmenty

V létě roku 1999 jsem dostal dopis z Anglie. Jeden známý v něm psal, jak mu jeho matka vyprávěla o posledních svobodných dnech začátkem čtyřicátých let 20. století, které strávila v Lupči¹ u svých rodičů. Můj otec chytal pstruhy a bylo to příjemné. Za několik dní nato utíkali před Němci do hor. Nevím proč právě těchto pár řádků ve mně vyvolalo potřebu zrekonstruovat příběh lidí, o kterých jsem věděl jenom tolik, že jsou mi blízcí. Nepodařilo se mi to. Ale i těch několik málo fragmentů, které jsem sesbíral a uspořádal, vrhá trochu světla na příběh jedné z mnoha židovských rodin uprostřed Evropy v době poznamenané holocaustem a komunismem.

Prolog

Opravdu neznám podrobnosti příchodu Židů na území současného Slovenska. Podle některých pramenů se tady objevovali už od začátku našeho letopočtu. Někdy v desátém století tu však už určitě žili kupci a obchodníci pro domácí obyvatelstvo neobvyklého vzhledu, způsobu života, náboženství. A i poté, co se začali usazovat zůstávali „jiní“ – chránili si svůj původní jazyk, tradici a pokud byli věřící – což většinou byli – i vědomí výlučnosti vyvoleného národa. Dostávalo se jim za to nedůvěry a nevraživosti ostatních. Lidová mytologie obestřela malou židovskou komunitu stigmatem „viny“ za smrt Kristovu, závistí za ovoce obchodnické zdatnosti i přenesenou nenávistí za vlastní strádání. Nicméně, byli ve svých profesích úspěšní, svým počtem málo nebezpeční a svou prosperitou užiteční i širšímu společenství. Přesto už mezi 11. až 15. stoletím existuje kodifikace práv a povinností židů. V 16. až 18. století vydali panovníci několik protižidovských nařízení, které je ve smyslu feudálních zákonů zařazovali do nejnižší společenské a právní skupiny. S ostatními obyvateli se mohli scházet jenom obchodně, za právo hlásit se k svému náboženství platili zvláštní daň přímo králi. Jediné co jim bylo povoleno dělat, byl obchod a finanční operace.² Až koncem 18. století – díky osvícenským zákonům Josefa II - začíná emancipační proces židů v Uhersku. V roce 1840 uherská vláda povolila Židům usazovat se ve městech a na venkově (s výjimkou důlních míst) a zrušila některá striktní omezení hospodářského

---

1 Malá slovenská vesnička nedaleko města Liptovský sv. Mikuláš ve středním Slovensku v kraji nazývaném Liptov.

2 Barkány, E., Dojč, L.: Židovské náboženské obce na Slovensku. Bratislava, Vesna 1991, s.7.

charakteru. V roce 1867 - po rakousko-uherském vyrovnání - byla Židům přiznána občanská rovnoprávnost a občanská práva. A v roce 1895 uherský parlament zrovnoprávnil židovské náboženství s ostatními uznávanými náboženstvími v Uhersku. Na konci 19. století už Židé tedy byli „uznávání“ téměř jako normální lidé. Podle některých interpretací tato liberalizace sledovala maďarské nacionální zájmy - obavu z menšinového statusu Maďarů v Uhersku.

Území bývalé Liptovské župy leží v Liptovské kotlině - nádherné části středního Slovenska. Protéká tudy řeka Váh a dvě nejdůležitější centra tvořili města Liptovský sv. Mikuláš a Ružomberok. Hlavním zaměstnáním obyvatel Liptova bylo až do začátku 19. století rolnictví, pastýřství a chov dobytka. Tak to bylo až do konce 19. století. Ale už ve 13. století němečtí osadníci položili v Liptově základy důlního podnikání. Prameny uvádějí, že významné postavení měly doly především v katastru obce Německá Ľupča (zlato, stříbro, antimon).¹

První židé přišli do Liptovského sv. Mikuláše zřejmě z moravského Holešova.² Místní archivy dokumentují příznivé prostředí pro usazování židů už počátkem 18. století. Postupně se zde ustanovila regulerní židovská obec s modlitebnou. Židovská obec v Liptovském sv. Mikuláši měla zřejmě i v polovině 19. století výjimečné postavení. Už v roce 1863 tu byl starostou Žid Izák Deiner a i další starostové po něm byli Židé. Například Jozef Stern (1872), Móric Ring (1889).³ Mikulášští Židé udržovali velmi dobré styky se židovskými komunitami v Budapešti, na Moravě a ve Slezsku a od konce 19. století (po postavení košicko-bohumínské železnice) prodloužili své styky až do Berlína, který byl v té době centrem německého židovství. Díky tomu dobře ovládali němčinu, maďarštinu a místní jazyk. Obchodovali především se dřevem, kůžemi, textilem, pálenkou,⁴ vínem, rozinkami. Už tehdy byla židovská obec v Mikuláši rozdělená na bohaté a vzdělané neortodoxní neology a většinou chudé ortodoxní Židy.

Rodina Gálova

---

1 Beňušková, Z. a kolektiv: Tradičná kultúra regiónov Slovenska. Veda, Bratislava 1998.

2 Barkány,E., Dojč, Ľ.: cit. práce, s. 287.

3 Cit. práce, s. 287-292.

4 Tradiční slovenský antisemitismus souvisí s právem na výčep a pálení lihu, na což panstvo udělovalo koncem 18. století koncese většinou židovským hospodským a podnikatelům. Proto například již štúrovci spojovali boj proti alkoholismu s bojem proti židovským hospodám a palírnám. (tamtéž). Ještě v devadesátých letech se z řad slovenských nacionalistů ozývala slova o tom, že „Židé by se měli omluvit za alkoholizaci slovenského národa“. Ten, samozřejmě, popíjel bez ohledu na fakt, že židovští hospodští úplně vymizeli.

*Jakub Goldstücker¹ (nar. 1835) byl na židovském matričním úřadě zapsán jako hospodský a Žid v Německé Lupči. Jeho žena **Júlia** (nar. 1843) byla dcerou Hermana Salingera, hospodského a Žida z Dechtár. Být Židem - hospodským bylo v té době dost běžné. Obchodování patřilo totiž tradičně mezi činnosti, které se Židům povolovaly. A vesnická hospoda v těch dobách - to byl i obchod se smíšeným zbožím a vlastně i jakási kulturní instituce, kde bylo možné koupit a přečíst si noviny, podiskutovat. Jakub a Júlia měli syna **Heinricha**.² Heinrich se podle oddacího listu z 30. května 1939 už nejmenuje Goldstücker, ale **Gál**³, a už není Žid, ale izraelita, a není hospodský, ale rolník a obchodník. Svatba se konala 29. června 1909. V roce 1939 se už jen narychlo vyřizovaly nové oddací listy a další dokumenty na staré události. A nejenom pro Heinricha, ale i pro jeho rodiče, kteří měli svatbu o třičtvrtě století dřív (28. dubna 1861 v Dechtárech) a pro mnohé další členy židovské komunity. Tento hektický pohyb po úřadech vyvolávali nejenom dramatické změny státoprávní a společenské, ale i obavy z budoucnosti a zlé tušení.*

Dvaatřicetiletý Heinrich si tedy v roce 1909 vzal za ženu osmnáctiletou Violu - domácí, izraelského náboženství. Za svobodna se jmenovala Spitzová a žila též v Německé Lupči. Její otec se jmenoval Fedor Spitz.⁴

Heinrich a Viola bydleli v Německé Lupči ve velkém domě na hlavním (a jediném) náměstí. Z ústního podání jsem věděl jenom tolik, že kdysi to bylo lovecké sídlo uherského krále Matěje Korvína⁵ a že na dvorku před domem stála obrovská staříčká lípa. Lupču jsem navštívil poprvé jako dospělý muž se ženou a dvěma malými dětmi. Když jsem vystoupil z autobusu, automaticky jsem vyrazil k největší budově na náměstí. Byl to katolický kostel. Naproti byl ještě evangelický kostel. Náš rodný dům stál vedle. Zchátralý, s opadanou omítkou a zarostlou zahradou... a s velkou lípou v přední zahrádce. Dovnitř nás tehdejší

---

1 Jméno Goldstücker dostal jistý Žid od Fridricha Velkého II. (18. st.) jako odměnu za mistrovství ve vyšívání textilií zlatem. Aspoň takto mi to vyprávěl Eduard Goldstucker, který prý vlastnil dokument s tímto příběhem.

2 Heinrich nebyl jejich jediným dítětem. O ostatních však nemám informace.

3 Přejmenovávání bylo u Židů v tomto regionu motivováno většinou snahou „zapadnout“ mezi většinu a zbavit se stigma jinakosti či důsledků vyhoceného antisemitizmu. V osobní argumentaci se však objevovali motivy jako maďarské (slovenské) vlastenectví.

4 A to jsem byl ještě v roce 1992 přesvědčený, že se jmenuji Fedor po nějakém ruském vojákově, který měl něco společného s naší rodinou, Terezínem a koncem války.

5 15. st.

majitel nepustil. Navštívil jsem podruhé Lupču někdy v roce 1995. Bylo časné sváteční ráno a já jsem postával s dvěma přáteli na náměstí - před námi pomník s vytesaným jménem mého otce a dalších padlých ve Slovenském národním povstání a nalevo velká lípa a rozpadlý rodný dům s vytlučеныmi okny a vyvrácenými dveřmi. Zastavila se u nás stará žena. „Hledáte někoho?“ Řekl jsem, že jsem Gál a přišel jsem si prohlédnout rodný dům. Žena se rozplakala: „Byly to hrozné časy. Když vás nakládali na vozy, Egon se ptal mého muže: ‘Že nás nezabijí?’“ Mému staršímu bratru Egonovi byli tehdy čtyři roky.

29. září 1938 přijímají velmoci v Mnichově německé požadavky na revizi československo-německých hranic. Československo přichází o tři a půl miliónu obyvatel, o pohraniční území a obranný potenciál vybudovaný podél hranic. V oslabeném Československu sílí hlas autonomistů - slovenských i maďarských. 2. listopadu 1938 postihla Slovensko Vídeňská arbitráž. Maďarsko získalo významnou část Slovenska a Podkarpatskou Rus. Oficiální slovenská propaganda jasně označila i viníka - Židy, kteří se většinou hlásili k maďarské národnosti. Důsledkem toho byly nepokoje, útoky na Židy, konfiskace jejich majetků a deportace židovských rodin do tzv. okrajové zóny v blízkosti nových hranic. Začátkem roku 1939 dostaly události spád. Německo zvyšuje tlak na slovenskou vládu. Agónie Československa končí 14. března 1939. Sedm minut po poledni vyhláší v Bratislavě Sněm slovenské země Slovenský stát. České hranice překračují německá vojska a vzniká Protektorát Čechy a Morava. Ve slovenském tisku se poprvé stalo frekventovaným heslo „Slovensko Slovákům!“. Program řešení tohoto problému načrtl jasně vedoucí úřadu propagandy Slovenského státu Alexander Mach 5. února 1939 na manifestaci v Rišnovcích: „S Židy, kteří mají zlato, šperky, bohatství, udělali všude pořádek a uděláme ho s nimi i my. Síla slovenské krajiny je v práci a kdo tu nepracuje, ten tu nebude ani jíst. Kdo tu co nakradl, to se mu vezme! Toto je praktické řešení celé židovské otázky.“¹ Konkrétní kroky potom už nenechaly na sebe dlouho čekat.

Nepodařilo se mi zjistit, kdy se Gálovi přestěhovali do Košic. Mohlo to být v druhé polovině 30. let. To už byl Heinrich Gál v penzi a s pokročilou Parkinsonovou chorobou. Rodina se domnívala, že mu k ní pomohl jistý prokurista, který byl jeho pomocníkem v Lupčianské „bance“.² „Dal bych za něj ruku do ohně,“ říkával můj dědeček... no a jednoho dne mu zmizel i s penězi.³ Banka zkrachovala, ztrátu dědeček nahradil, nikdy se však už z

1 Slovák, 7. 2. 1939, č. 31.

2 Představuji si tuto banku jako nějakou místní půjčovnu peněz.

3 Maminka jednou vzpomínala, že když se tento defraudant ztratil kdesi v Latinské Americe, jeho matka se pomátla a šla bydlet do nějaké chatrče za vesnicí. Moje maminka jí tam nosila

toho šoku nevzpamatoval. Heinrich zemřel během transportu do Osvětimi. Jeho žena transport přežila a po příchodu do tábora šla rovnou do plynu.

Heinrich a Viola měli tři děti: Vojtěcha (Bélu) - mého otce - který se narodil v roce 1910, Štefana (1913) a Katinku (1917). Byla to majetná a asimilovaná rodina. Jejich sociální zázemí tvořila místní židovská komunita, evangelický farář, učitel.

Vojtěch

Téměř ve všech svědectvích tzv. „dětí holokaustu“ – tj. dětí rodičů, kteří přežili holokaust - se mluví o absenci informací, o tom že jejich rodiče a blízcí odmítali o tomto období svého života mluvit. Mohu to jenom potvrdit - o otci jsem se za celý život od své matky dozvěděl velmi málo. Zahynul na sklonku války. Až do své smrti, celých padesát let, moje matka nikdy nezkusila žít s jiným mužem - zůstal pro ní relikvií.

Ve složce po matce jsem našel několik dokumentů: Československý válečný kříž z června 1946 udělený In memoriam prezidentem republiky Československé poručíku Vojtěchu Gálovi, příslušníku II. Československé partyzánské brigády. Dvě pamětní medaile k 20. výročí Slovenského národního povstání pro Barboru a Vojtěcha Gálovi a jednu stranu matčina životopisu (nevím, z kterého roku), kde se píše: „...byl můj manžel u vojenské jednotky a já jsem se ukrývala v horách. Po potlačení Slovenského národního povstání koncem října 1944 jsem byla i se čtyřletým synem Egonem a manželem, který za námi přišel, aby nás zavezl do bezpečí, odvečena do koncentračního tábora v Seredi, kde nás hned od sebe oddělili. Mne i s dítětem odveklí do Terezína, manžela jako příslušníka armády do koncentračního tábora někde v Německu, kde byl spolu s jinými příslušníky Československé armády na Slovensku zastřelen.“

Moje matka celý život nevěděla nic o posledních chvílích svého muže. A to žil očitý svědek (Zoltán Lenský) ve stejném městě jako ona. Poprvé promluvil nad jejím hrobem v září 1994. Jeho svědectví zachytil i P. Sallner v knize „Přežili holocaust“ (Veda, Bratislava 1997, str. 168): „... Byl to pochod, který začal dvacátého dubna a pochodovali jsme bez jídla, o hladu a žízni, pod puškami, samopaly esesáků až do Schwerina. Bylo to přes čtyřista kilometrů. (...) A s tímto pochodem smrti jsme přecházeli v pravé poledne přes jednu německou vesnici. Právě bylo dvanáct hodin, pamatuji si to jako dnes, protože zvonilo těch

dvanáct hodin na věži. A tehdy se vyměnili esesáci. My jsme ho vlekli, jak se dalo. A jeden z těch esesáků se ptal, co s ním je, ať jde. Neměl sílu. Tahat ho nesmíte. Nosit ho nesmíte. Postřelím vás všechny. Tak co jsme měli dělat, rozkaz je rozkaz. Věděli jsme, co to znamená, protože mrtvých bylo plno po cestách, okolo té cesty. A tehdy, v té vesnici, přesně ve dvanáct se ti esesáci vyměnili a jeden ten sviňák říká: „Tak když nemůže...“ Tak G. si dal takto ten vězeňský kabátek na sebe, na oči, aby to neviděl a ten mu ho strhl a takto s tím černým samopalem přesně do čela mu střelil. A na tomto pohřbu jsem tuto pravdu pověděl těžko, ale pověděl jsem ji. Považoval jsem to za povinnost, aby ti chlapci¹ věděli, co se stalo s jejich otcem.“ Slyšel jsem ale i jinou verzi:² Otcí kdosi řekl, že jeho žena a děti zahynuli v koncentráku, a on se prostě rozhodl nežít a odmítl jít.³

Podle vyprávění to byl vysoký statný chlap, vystudoval lesní inženýrství a po studiích se ujal rodinného statku v Lupči. S mojí matkou se seznámil na jakési tancovačce v Košicích, kde maminka žila. Svatba byla 7. listopadu 1939 v Liptovském sv. Mikuláši. To už spolu chodili pět let. Košice patřili v té době Maďarsku a více jak dva měsíce už byla válka. Mladí manželé se přestěhovali do Lupče a prožili necelých pět let šťastného manželství. Spojení „šťastné manželství“ je však potřeba chápat jako metaforu. Vždyť od roku 1938 platila pro Židy na Slovensku celá řada omezení - zákaz nedělního prodeje, bojkot židovských obchodů a živností, zásahy do svobodného vykonávání povolání...⁴ I kdyby hned mladí manželé nemysleli na nic jiného než na lásku a rodinu, museli cítit atmosféru všudypřítomného nepřátelství. Už v druhé polovině roku 1938 bylo Slovensko oblepeno i takovýmito plakáty, podepsanými samotným prezidentem - farářem a doktorem Josefem Tisem:

„Slováci křesťané! Židé jsou vašimi odvěkými vykořisťovateli! Dnes musíme my všichni nežidé vytvořit jednotný protizidovský blok. Nekupovat od Židů ani za halíř!

---

1 Měl na mysli mne a mého bratra Egona.

2 Vyprávěla mi jí matčina sestra Ilonka (Kartalová), nedozvěděl jsem se však, kdo to vyprávěl jí.

3 Podle osobního sdělení Elexandra Frieda (26. května 2000), který byl s tátou v Sachsenhausenu i na tomto pochodu smrti, pochod začal někdy kolem dvacátého dubna 1945. Němci cestou stříleli všechny, kdo nemohl či z jakéhokoliv důvodu přestal kráčet. Pochod trval něco mezi sedmi až deseti dny a na jeho konci už Němci poutíkali před američany. Podle všeho táta zahynul na samém konci války. Byl jsem v tom čase jeden měsíc stár.

4 Nižňanský, E.: Židovská komunita na Slovensku medzi Československou parlamentnou demokraciou a Slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte. Universum, Prešov 1999, str. 102 a další.

...Neničte židovský majetek, ale bedlivě ho střežme, protože každým dnem přejde do vlastnictví slovenského národa. Kdo ještě dnes podporuje Žida, je zrádцем národa!“⁵

„Konečné řešení“ začalo pro otce a moji těhotnou matku ve sběrném táboře v Seredi. Od konce září 1944 do konce března 1945 odjelo odtud 13 transportů. Většina z nich směřovala do Osvětimi, další do Sachsenhausenu a do Terezína. Bylo v nich kolem 13 500 lidí - a asi 10 tisíc zahynulo. Do Terezína jela matka s Egonem. Otec do Sachsenhausenu.

V září 1944 začíná poslední dějství tragedie slovenských židů. Po potlačení Slovenského národního povstání je oficiální propagandou obviněn zbytek židovského obyvatelstva z „vyvolání bratrovražedné války, z loupení, znásilňování, sadistického mučení a vraždění slovenského křesťanského obyvatelstva“² Z rozhodnutí slovenské vlády vzniká z bývalého pracovního tábora v Seredi místo závěrečné koncentrace židů. Od září do ledna přešlo tímto táborem asi deset tisíc židů. Do konce války pak víc jak 12 tisíc osob z čehož téměř 8 tisíc směřovalo dál do Osvětimi, téměř 3 tisíce do Sachsenhausenu a 1638 do Terezína. Orgán vládnoucí strany Slovák už 8 září jasně popsal smysl takového počínání: „... aby túto smradľavú hnilobu a čvargu zahnali ta, odkiaľ niet návratu“.

Štefan

„Strýček Pišta“, jak jsme mu s Egonem říkali, nám v dětství a mládí nahrazoval otce. Dával nám peníze a rady do života. Vzal si za ženu vyhlášenou krasavici, gójku. Její matka si prý na smrtelné posteli přála, aby si vzala za muže Žida, protože „Židé nepijí a nemlátí své manželky“.

Strýček Pišta byl pro mne hrdinou. Věděl jsem o něm, že už jako mladý muž z bohaté rodiny vstoupil do komunistické strany a aktivně se podílel na přípravě Slovenského národního povstání. Po válce pracoval ve vojenské rozvědce a jistý čas byl vojenským atašé v Jugoslávii. V době procesu s „Protistátním spikleneckým centrem v čele s Rudolfem Slánským“³ byl degradován a uvězněn. Po návratu z vězení pracoval jako dělník a po rehabilitacích v polovině 60. let nastoupil jako tajemník do Svazu slovenských novinářů. Tam vydržel až do důchodu.

---

5 Tamtéž str. 189.

2 Kamenec, I.: Po stopách tragedie, Archa, Bratislava 1991, str.266.

3 V tomto procesu se slova sionismus a vlastizrada vyskytovala vedle sebe a velmi často.

Mýtický obraz strýčka Pišty jsem si dotvořil až několik let po jeho smrti. Stal se komunistou v době, kdy to byla mezi synky z bohatých rodin móda. Škola ho nebavila, učil se mizerně. V sextě propadl a otec ho o prázdninách poslal pracovat do truhlářské dílny. Vzápětí se „polepšil“, zopakoval si sextu, odmaturoval. Po maturitě se vrátil domů a za každou cenu chtěl ukázat rodičům jedno kouzlo. Vzal karty, vybral čtyři čtyřky, strčil si je do kalhot, řekl hokus pokus - a zpod košile vytáhl vysvědčení se čtyřmi čtyřkami. Nakonec šel do Prahy studovat právo a když začala válka, vrátil se do Lúpče. Po válce se namočil do všeho, do čeho se mladí komunisté v těch dobách mohli namočít. Od známého slovenského historika jsem se dozvěděl toto:¹

„Se jménem Štefan Gál jsem se poprvé setkal, když jsem zkoumal akci Monako. Byl to případ sledování francouzských diplomatů, zaměstnanců a hostů francouzského konzulátu do roku 1951. Tento konzulát sídlil v Bratislavě... a byli tam zaměstnáni i někteří českoslovenští občané. Mezi nimi i Agneša Kalinová ² (tehdy se jmenovala Farkašová). Jeden z těch estébáků - jmenoval se Jožo Šepela, východňár - dostal nápad, že by bylo potřeba získat pro spolupráci právě Agnešu Kalinovou. Vzápětí se dozvěděl, že to nepůjde, protože už ji získal pro jinou zpravodajskou činnost Štefan Gál. Jestli ji tím kryl nebo něco, nemohu říci, protože materiály vojenské rozvědky dodnes nejsou odtajněny...

Po druhé jsem se s jeho jménem setkal v souvislosti s filozofem Kapčokem - tehdy vedoucím představitelem Kominterny v Jugoslávii. Když je tam začali pronásledovat, našel úkryt na Československém velvyslanectví. Štefan Gál, který tam byl v té době vojenský atašé, zorganizoval ilegální útěk do Československa...

Vícekrát se mi o Štefanu Gálovi zmiňoval Anton Rašla³ - po válce spolu hrávali karty... „

Katinka

---

1 Jozef Jablonický - osobní rozhovor (6. 10. 1999)

2 Já jsem se s Agnešou Kalinovou setkal začátkem 70. let, když se celá rodina chystala emigrovat z Československa. Potom jsem jí opět viděl po roce 1989 v Londýně. To už byla dlouholetou spolupracovnicí BBC. O Štefanovi nepadlo ani slovo. Nevěděl jsem, že se kdysi znali a ona tímto směrem řeč nezavedla.

3 Anton Rašla se do slovenských dějin zapsal především jako státní žalobce v procesu s Josefem Tisem - prezidentem válečného Slovenského státu.

O Katince jsem až do roku 1999 nevěděl ani to, že byla sestrou mého otce. Občas sice moje maminka její jméno vyslovila, ale vzápětí se rozplakala. ⁴

Katinka se narodila v roce 1917. V roce 1937- to už žila v Košicích - se vdala za Pavla Engela. V nejdramatičtějším období jejich života patřili Košice Maďarsku. Je zapotřebí vědět, že až do roku 1944 V Maďarsku deportace židů do koncentračních táborů jednoduše neexistovali. Existovali však tzv. židovské zákony, které židy omezovali ekonomicky a profesně. A existovali pracovní tábory pro práce schopné židy. Po 19. březnu 1944, když Maďarsko obsadili Němci, nabrali protižidovská opatření děsivé tempo. Do měsíce bylo nařízeno nošení žlutých hvězd. Vzápětí byli zřízeny ghetta a už v průběhu května začali deportace do koncentračních táborů. Do dvou měsíců bylo pak Maďarsko, s výjimkou Budapešti, „dejudaizováno“ a je třeba říci, že za masivní pomoci maďarských fašistů (nyilašovců). A právě v tomto období poslali Katinčina manžela do pracovního tábora. Tam zahynul. Katince se osm měsíců před transportem do Osvětimi narodilo dítě - Jóži. V transportu byla s dítětem, rodiči a s tchýní. V Osvětimi na rampě dostala Katinka na výběr - dát dítě matce (otec zemřel během transportu) nebo tchýni a sama se nechat přidělit na práci, nebo jít spolu s dítětem, matkou a tchýní do plynu. Šla do plynu. Takhle mi to alespoň vyprávěla moje máma. Ve skutečnosti noví vězňové nevěděli, že mít dítě na rukou znamená plynovou komoru. Mnoho matek však uposlechlo rady starších vězňů a odevzdalo své dítě babičce, nebo jiné starší osobě.

Rodina Wienbergerových

*Na rozdíl od rodiny Gálových se u **Weinbergerů** žilo po židovsku - dodržovali se svátky i „kuchyně“. A na rozdíl od Gálových to byla rodina velmi chudá.*

*Otec **Jakub** (nar. 1864) vysoký, matka **Ester** (?) droboučká. Otec přísný, maminka laskavá. Oba Maďaři. Do Košic do Šrobárovy ulice se přestěhovali z Boldogköváraľja v Maďarsku. Nevím, kdy se narodili, ani kdy a proč se přestěhovali do Košic. Jakub si otevřel malý obchůdek, který sotva stačil na obživu. Prý se tam scházeli jeho kamarádi a filozofovali. Rodina si přilepšovala koláčky, které děti prodávaly v blízkých kasárnách. Otec zemřel v roce 1929 na rakovinu a šest dětí zůstalo na starosti nezaměstnané vdově. Ekonomiku rodiny vzala do rukou moje maminka.*

---

⁴ Většina informací, které uvádím dále, pochází z osobního svědectví Lenky Nádorové - velmi blízké Katinčiny přítelkyně, která před válkou emigrovala do Anglie a měla za muže bratra Katinčina manžela.

Jakub byl podruhé ženatý - první žena mu zemřela. Z tohoto manželství měl dceru. Šest sourozenců z druhého manželství léta nemělo tušení, že jejich nejstarší sestra je nevlastní. Vdala se před válkou za mnohem staršího muže do USA. Všichni známí a sousedé jí záviděli. Měsíc co měsíc od ní přicházely peníze na nájemné. A balíky s potravinami a všelijakou pomocí. Zemřela po autonehodě koncem 60. let v Bostonu. Peníze z její životní pojistky i k nám nakrátko vnesly pocit dostatku. Koupili jsme televizor, obnovili šatník a vylepšili jídelní lístek. Vraťme se však do 40. let.

Bezprostředně po tom, co Němci vojensky obsadili Maďarsko (19. března 1944), začala se pod Eichmanovým přímým vedením rychlým tempem uplatňovat „osvědčená“ protizidovská opatření. Weinbergerovská rodina patřila mezi prvních deset rodin deportovaných z Košic.

Jakub a Ester měli šest dětí - tři syny: Jána (1909), Lajoša (1913), Zoliho (1918) a tři dcery: Barboru (1911), Ruženku (1914 nebo 15) a Ilonku (1921).

Ján

Jánovi byly asi tři roky, když se v Košicích konala nějaká vojenská paráda. Hrála hudba, pochodovali vojáci a on se motal kolem nich, až se ztratil. Od té doby mu maminka vyšívala na košile jméno a adresu. Vyučil se kameníkem. Hodně četl a ve volném čase si s kamenem „hrál“ - vyráběl z něho umělecké předměty. „Jednou se vrátil domů pozdě v noci a viděl, že spíme, otočil se a šel spát na nádraží, aby nás nevzbudil!“ Vzpomíná téměř po třičtvrtě století jeho sestra Ilonka. Vzpomenula si i na příhodu, která se ho velmi dotkla. Tesal na hřbitově náhrobní kámen a kolem šli dva páni. Když procházeli kolem něho, jeden prohodil: „Klape a klape, co je to jenom za člověka.“ Hrál prý dobře na saxofón a v pátek večer zpíval náboženské písně. Jakub a Ester byli na něj pyšní. Do koncentračního tábora v Osvětimi šli společně - Ján, Ilonka a jejich maminka Ester. Na rampě je rozdělili. Vrátila se jenom Ilonka.

Lajoš

Lajoše jako dvanáctiletého oslovil na ulici neznámý člověk. „Chtěl by sis vydělávat peníze?“ zeptal se ho. Vyučil se u něj zlatníkem. Před válkou už měl v Košicích svoji vlastní

dilničku. Oženil se a měli dítě - Ďusiho. Malý si vymyslel vlastní řeč: k slovům přidával koncovky jakoby s italštiny („oblakona“¹, „cicona“² a podobně). Před odchodem do pracovního tábora nabídl Lajošovi jeho tovaryš záchranu majetku před árizací tím, že ho převezme a „až to skončí“, vrátí mu ho. Nevrátil. Jeho žena Sösi se vrátila z koncentráku bez dítěte. („Na rampě jí ho vytrhli z rukou a šlo do plynu“ – řekla mi Ilonka). Lajoš vyhlásil, že mezi vrahy a zloději žít nebude. Odstěhovali se do Latinské Ameriky a nakonec se usadili ve Venezuele (Caracas).

Ilonka vzpomíná, jak se loučili: „Jeli z Košic rychlíkem a my jsme s Egonkem přistoupili v Mikuláši. Na rozloučení jsme měli pár minut a za jízdy jsme vyskakovali z vlaku v Teplé.“

Ve Venezuele se Lajošovi a Sösi narodila dcerka Jeanette. Dlouhé roky nám na Vánoce posílali buď balíčky nebo peníze. Viděl jsem je jednou někdy začátkem 80. let. Přijeli do Piešťan do koupelí. Ilonka tehdy začala mluvit o Ďusim a Sösi jí řekla: „Nemluv o něm, dnes by mu bylo čtyřicet let.“

Zoli

Zoli pracoval jako typograf. „Narukova“l do Maďarské armády. Slovo „narukoval“ je v úvozovkách právem. Značná část židovských mužů byla totiž v Maďarsku odvelována nejdřív do tzv. zberných táborů, odkud je postupně přidělovali k vojenským jednotkám na nejhorsí práce – například na výkopy zákopů, odminovávání a podobně.³ Odtud poslal pohlednici: „Půjdu za strýčkem Josifom“. Rodina pochopila - dezertoval k Rusům. Povídalo se, že když se dostal do zajateckého tábora, zeptal se při jednom nástupu důstojník: „Je tu někdo, kdo se vyzná v tiskařské práci?“ Zoli vystoupil a od té doby ho nikdo neviděl. Ilonka vyprávěla, že rodina měla kvůli Zolimu velké oplétačky. Sama vzpomínala na výslech při kterém ležel na stole revolver.

Barbora

---

1 Maďarsky vokno.

2 Maďarsky čiča, kočka.

3 Později jsem si tuto informaci potvrdil v článku Istvána Deáka (Holocaust a etnické čistky, Střední Evropa, č.1, 2000, str. 10 – 23), kde se uvádí: „... většina židovských mužů z maďarské provincie přežila, protože se dřela pro maďarskou armádu, zatímco většina jejich příbuzných byla usmrcena v Osvietimi a jiných koncentračních táborech“ (cit. práce, str. 14).

Poslední roky žila moje maminka sama v jednopokojovém panelákovém bytě na jednom bratislavském sídlišti. Leukémie je zlá nemoc. Střídali jsme se u ní s bratrem Egonem a ošetřovatelkou celé dny a noci. Přesto se jí podařilo, neznámo kdy, zničit vše, co souviselo s minulostí - svojí i otcovu korespondenci, spoustu fotografií a dokumentů. Zůstaly jen rodné a oddací listy, potvrzení o internaci v Terezíně, doklady, které nám zřejmě měly ulehčit získání odškodnění obětem holocaustu.

Farský úřad evangelického církevního sboru v Německé Lupči vystavil 14. května 1946 dva rodné a křestní listy. Jeden pro Barboru Gálovou a druhý pro - tehdy už mrtvého - Vojtěcha Gála. Křest proběhl 31. srpna 1942 a křestní rodiče se jmenovali Dr. Ján Breuer a Ph.Mg. Jarmila Breuerová. Křtil farář M. Bázlik. Takto se Židé na Slovensku tehdy bránili - a neubránili - před deportací.

Několik židovských rodin (například Denisa Elbertová s babičkou a naši) se dlouhé měsíce po Slovenském národním povstání (1944) ukrývalo v lesích na Liptově. Až do onoho osudného dne. Arizátorka elbertovského obchodníka - jmenovala se Weignerová a byla též z Lupče - poslala prý ukrytým Židům po dřevorubcích do hor zprávu: „Vraťte se, budete pod mojí osobní ochranou.“ Vrátili se a vzápětí je odvezli do Ružomberka, kde koncentrovali Židy před dalším transportem. Následoval tábor v Seredi, kde zůstali asi šest týdnů a odtud většinu z nich deportovali do Terezína.

Transport ze Seredě do Terezína byl vypraven ráno 19. prosince 1944. Před štědrým večerem ráno (23. prosince) dorazil do Terezína. Celých pět dnů na cestě – kolem šedesáti lidí ve vagóně. Bez jídla a pití. Bez toho, že by mohli co i jen na chvíli vstát, vystoupit, zajít na záchod. S odstupem téměř půl století jsem se dověděl, že vlak měl původně směřovat do Osvietimi¹ a že tam dokonce i dorazil, ale pak byl – neznámo proč – přesměřován do Terezína. Potvrzují to osobní svědectví i fakt, že v tomto transportu byli kromě žen s dětmi a

---

¹ Osobní svědectví Very Meisels (Tel Aviv, 18. května 2000) a Klary Chlamtac (Tel Aviv, 19. května 2000). Obě byli ve stejném transportu jako moje máma a můj bratr Egon. Například Klara Chlamtac řekla: „Někde jsme zastavili a na nádraží jsme viděli lidi v pruhovaných uniformách. Byla s námi jedna pani, která řekla, že jestli půjdeme pod sprchy, zemřeme. Pak jsme se však pohli a pod sprchy jsme šli až v Terezíně“ Klara pak ve své knize (Pramienok života. Bratislava 1995) uvádí, že vlak na cestě ze Seredě do Terezína někde delší dobu stál (cit. kniha, str. 197). Vera Meisels se odvolávala na svědectví své sestry a mámy, které prý zaslechli – v průběhu přerušení cesty – rozhovor na rampě v Osvietimi. Sama však toto svědectví označila jako „unfinished bussines“.

těhotných žen na samém konci i vagóny se starými lidmi¹ Jak tomu bylo po příchodu do Terezína mi vyprávěla Klára Chlamtáčová, která byla s mou mámou v stejném transportu.² „V Terezíně nás dali nejdřív do karantény. Po dvou-třech dnech předvedli všechny ženy k jakémusi gynekologovi. Ten řekl jenom: „Sedni si tady a roztáhni nohy!“ Každé těhotné ženy se zeptal ve kterém je měsíci. Až později jsem se dověděla, že všem ženám, které nedosáhli osmí měsíc těhotenství dělají výškrab, nebo tzv. balónový porod, což bylo obzvláště bolestivé přerušení těhotenství. Vaši mamince musel někdo říct, aby neřekla pravdu³ a tak jste nějakým zázrakem zůstal.“

Moje maminka po válce několik let čekala, že se otec či někdo další z rodiny vrátí. Čekala v Lupči, která se mezitím proměnila z Německé na Partyzánskou. Jednoho dne si dala obarvit šaty na černo a dlouho, velmi dlouho nosila smutek - přestala čekat. Od té doby si její život zúžil na chození do práce a starost o dva syny.

Nejprve hospodařila v rodinném statku a nakonec - za pomoci otcova bratra Štefana - se přestěhovala se mnou (měl jsem tehdy tři roky) a s Egonem do Bratislavy. Kam až mi paměť sahá, pracovala jako účetní v podniku, který se nejprve jmenoval Sběr a potom Sběrné suroviny.

Po celé ty dlouhé roky, co jsme vedle sebe žili, moje maminka o Terezíně – kde jsem se jí narodil - mlčela. Vzpomínám si pouze na tři zmínky - všechny jsou spojené s mým narozením: „Když jsi se narodil, měl jsi blondáté vlásky a modré oči. Jednou na pokoj vpadl s velkým řevem esesák a když tě uviděl, vytřeštil oči“... Těsně po porodu vedle mně v terezínské nemocnici ležela žena, která neměla mléko a nebyla schopná své dítě kojit. Já jsem měla mléka dost, a tak jsem si držela z jedné strany tebe a toho chlapečka z druhé.⁴ Ty jsi řval mocným hlasem a on jen tak kňoural. On i jeho matka válku přežili a hned potom se odstěhovali někam do Austrálie“... Velmi pěkně se zachovali chlapy. Když jsem se po porodu vrátila na barák, donesli dort - kůrky chleba slepené povídky.“

Ruženka

1 Po příchodě do Terezína ... „Před každým ze zadních vagónů, v nichž cestovali staří lidé, házeli mrtvolky na hromady ....., „Před každým ze zadních vagonů leželo v průměru osm až deset mrtvých“. (Klára Chlamtáčová, cit. Kniha, str. 200)

2 Osobní rozhovor z 19. května 2000.

3 Moje máma byla koncem prosince 1944 v šestém měsíci těhotenství.

4 V květnu 2000 jsem se od Klary Chlamtáčové dověděl i jméno maminky onoho chlapečka: Jmenovala se Lola Fleischmannová.

Ruženka vychodila obchodní školu a pracovala v tiskárně jako korektorka. Se svým mužem (jmenoval se Julio Winter a pocházel ze Spišské Nové Vsi) se seznámila v Košicích a po svatbě se přestěhovali do Podkarpatské Rusi, která v té době byla součástí Československa.¹ Ta vesnička se jmenovala Dombo a bylo to nedaleko Temšvára. Ruženčin muž pracoval jako správce na statku. Ilonka vzpomíná, že když poprvé za nimi přišla, viděla z vlaku, jak na polích pracují vousatí muži v černých kloboucích. „Však víš, kdo to byl,“ dodala.

Měli dva syny (jeden z nich se jmenoval Ervín /babička obdivovala Egona Ervína Kische/) a Ruženka čekala třetí dítě. Mělo to být děvčátko. Potratila v šestém měsíci. „Ruženčin muž dělal správce na pile kdesi v Podkarpatské Rusi, odkud byla celá rodina deportovaná do Sedmihradská (Kolomea). Ruženčin muž situaci nezvládl. „Ruženka psala domů o těžké krizi, když vzal do ruky nůž a křičel, že bude lepší, když všichni zemřou“, vyprávěla mi v roce 1999 Ilonka a dodala, že nakonec je „kozáci nahnali do Dněpru“. Moje maminka mi ale vyprávěla jiný příběh. Podle něho Ruženka a její rodina zahynuli během pogromu v místě svého bydliště. Byli prý upáleni i s dětmi přímo na ulici a Ruženka před smrtí křičela: „Boriška! Boriška!“ Maminka si to vysvětlovala tak, že Ruženka upínala svou naději ke své sestře vdané za bohatého statkáře, která by jí mohla vykoupit.

Ilonka

Ilonka byla krasavice. Mojí matce - své starší sestře - dělala gardedámu a ta jí pověřovala různými úkoly. Například, když se jí zalíbil můj budoucí otec, dala Ilonce takovýto pokyn: „Jdi za Arpádem a řekni mu, že na rande nepřijdu a známost ruším.“

Deportace začaly v jakési cihelně v Košicích a potom je vezli dobytčákem do Osvětimi. „Když jsme vystupovali v Osvětimi z vagónů, hrála krásná hudba. Ján šel jedním směrem, maminka druhým a já třetím. Už jsem je nikdy neviděla,“ vyprávěla mi Ilonka v

---

1 Po Vídeňské arbitráži byla Podkarpatská Rus Hitlerem „darována“ maďarskému diktátorovi M. Horthymu (1939) a vzápětí byla okupovaná Maďary. Je fakt, že zpočátku byla maďarská vláda vůči „svým“ Židům tolerantní. To však neplatilo vůči Židům na území, které bylo Maďarsku „přidělené“. Nepovažovali je za „maďarské“ Židy. Například v červenci 1941 - měsíc po vypovězení války na východní frontě, se Maďaři snažili těchto Židů - kteří patřili k nejchudším vrstvám - zbavit tak, že je vyvezli do Kamenec Podolska, kde je německé Einsatz komanda povraždila. Mluví se o 20 000 mrtvých. Bylo to v době, kdy ještě vyhlazovací tábory neexistovaly.

srpnu 1999. „Hned po příchodu nás ostříhali. Když jsme přišli na barák, povídám kamarádce: A to tu budeme bydlet s chlapci? Tak vypadala ta holohlavá děvčata.“ V Osvětimi pobyla „jen“ několik týdnů. Dobře si však pamatuje na Mengeleho, který osobně vykonával selekci. („Stály jsme nastoupené už od brzkého rána. Vzadu jsme ukřívaly jednu, která měla epilepsii. Strašně jsme se o ni bály.“)

Jak postupovala Ruská armáda, Ilonka a její spoluvězenkyně postupovaly z tábora do tábora. V Hunsfeldu, ve zbrojařské firmě, vrtaly otvory do hlavní pušek. „Bylo to tam lepší než v Osvětimi,“ vzpomíná. „Bylo tam čisto a i strava byla lepší. I dozorkyně byly lepší. Měly jsme tam těhotnou ženu a oni jí pomohly při porodu. Děťátko potom zmrzlo během pochodu do Bergen-Belsenu. Během tohoto pochodu se též ukázalo, jací hrdinové byli ty sviňáci s lebkami na čepicích. Když se ukázala ruská letadla, utíkali se skrýt do lesa a nás nechali tak.“ Po Bergen-Belsenu následoval Mauthausen a nakonec skončili u Američanů. Ti je odvezli do Zelle a tam se Ilonka zamilovala do mladého amerického vojáka. „Velmi se zlobil, když jsem kradla ovoce.“

Po válce se vrátila do Košic k jedinému bratrovi, který přežil - k Lajošovi. Ten však brzy odešel i se ženou za moře. Ilonka se přestěhovala do Lupče, kde se moje maminka snažila vést hospodářství. „Bylo nám dobře,“ vzpomíná po desítkách let Ilonka, „jenom nechápu, proč jsem musela ráno vstávat k dojení.“

Epilog

Na podzim roku 1999 jsem se na chvíli ocitl v Lupči. Egon tam měl schůzku bývalých (tj. komunisty vyvlastněných a po roce 1989 restituovaných) majitelů půdy. Byla to smutná schůzka - hospodaření v Lupči bylo v rozkladu. Zatímco Egon schůzoval, já jsem se procházel mezi rozpadlými hospodářskými budovami. Zastavili se u mě dva hlídači ze statku. Dali jsme se do řeči. „Tak jak se tu žije?“ „Nestojí to za nic. Všichni kradou a nikdo nedělá. A ještě si ten Žid Launer tady postaví pilu.“ Jak jsem později zjistil, Launer si fakt postavil pilu, jenže nebyl Žid. Židé už v Lupči nežili.

Prameny

Osobní svědectví: Lenka Nádorová (Londýn), Ilonka Wienbergerová - Kartalová (Zvolen), Egon Gál (Bratislava), Eva Kartalová - Klementová (Zvolen), Jozef Klement (Zvolen), Peter Zajac (Bratislava), Eduard Goldstucker (Praha), Marketa Zadorová (Praha), Vera Meisels (Tel Aviv), Klára Chlamtáčová (Tel Aviv), Alexander Fried (Praha).

Odborná a konzultační pomoc: Peter Zajac (literární vědec), Eduard Goldstucker (germanista), Petra Lukšíková (etnografka), Ivan Kamenec (historik), Jozef Jablonický (historik)

Archivní informace: Nadace Milana Šimečka (Bratislava) - videozáznam rozhovoru se Zoltánem Lenským

Literatura:

Barkány, E., Dojč, L.: Židovské náboženské obce na Slovensku. Vesna. Bratislava 1991.

Beňušková, Z. a kolektiv: Tradičná kultúra regiónov na Slovensku. Veda. Bratislava 1998.

Chlamtáčová, K.: Pramienok života. Múzeum židovskej kultúry. Bratislava 1995.

Deák, I.: Holocaust a etnické čistky. Střední Evropa, č.1, 2000, str. 10 – 23.

Jelinek, Y., A.: Židia na Slovensku v 19. storočí: poznámky k dejinám. Slovenský národopis, č. 3, 1933, str. 271-295

Kamenec, I.: Po stopách tragédie. Archa, Bratislava 1991.

Kamenec, I.: Slovenský štát. Anomal, Praha 1992.

Lipscher, L.: Židia v slovenskom štáte 1939 - 1945. Print - servis, Bratislava 1992.

Lipták, L.: Slovensko v 20. storočí. Kalligram, Bratislava 1998.

Nižňanský, E.: Židovská komunita na Slovensku medzi Československou parlamentnou demokraciou a Slovenským štátom v stredoeurópskom kontexte. Universum, Prešov 1999.

Riešenie židovskej otázky na Slovensku (1939-1945). Judaica Slovaca, Bratislava 1994.

